

Budizm ve Uygurcada Sutralar

Ayşegül GÖZEL

Dr., Eskişehir/Türkiye

aysegulgozell@gmail.com

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş: 27.02.2024**Kabul:** 21.04.2024**Yayın:** 30.06.2024

Anahtar

Kelimeler:

Hindistan, Din,
Budizm, Buda,
Sutra.

ÖZ

Köktürklerle başlayan yazı geleneği Uygurların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte gelişmiştir. Bu yeni durum dinî, sosyal ve kültürel yönden Uygurları etkilemiştir. Manihaizm resmî devlet dini olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında Budizm ve Hristiyanlık da yerleşik hayata geçen Uygurların arasında yayılmıştır. Yeni dinleri benimseyen Türkler bu dinlerin kutsal metinlerini Türkçeye çevirmişlerdir. Yeni yaşam şeklinin ürünü olan Budist Uygur edebiyatı, çevrilen eserler sayesinde oldukça zengindir.

Buda'nın düşünce sisteminin ürünü olan kutsal metinler, onun öğretilerini takip eden inananlar aracılığı ile birçok topluma yayılmıştır. Girdiği her kültüre kolayca uyum sağlayan Budizm'in kutsal metinleri Soğut, Tohar, Çin, Tibet dillerine, oradan da diğer dillere çevrilmiştir. Uygurca çeviriler çoğunlukla Çince'den yapılmıştır. *Tripitaka* (üç sepet) Budizm'in kutsal metinlerinin külliyyatıdır. Sutralar da bu külliyyat içinde özellikle önemlidir. Buda'nın bizzat verdiği vaazların toplandığı sutralar Budist Uygur edebiyatının en önemli yanını oluşturmuştur. Bu makalede Budizm'in ortaya çıktığı Hindistan'daki siyasi ve dinî yapı; Hindistan'da Budizm'in ortaya çıkmasının nedenleri, Budizm'e kadar olan inanç sistemleri, Budizm'le aynı çağda ortaya çıkan din ve felsefeler ele alındı. Sidharta Gotama'nın Buda olmadan önceki yaşantısı, arayış süreci ve aydınlanması anlatıldı. Budizm'in temel felsefesi, Nirvana'ya erme yolları, Budizm'in kutsal metinleri ve bu metinlerin en önemli kısmını oluşturan sutralar ele alındı. Kutsal kitaplar incelenirken önce *tripitaka* olarak adlandırılan üç kitap grubu açıklandı. Bu kitaplar arasında en önemli kısmı oluşturan sutraların Pali dilinde adları da verilmiştir. "Budist Uygurcada Sutralar" bölümünde ise Uygurcaya çevrilen sutralar ele alınmıştır.

Sutras in Buddhism and Uyghur

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 27.02.2024**Accepted:** 21.04.2024**Published:** 30.06.2024

Keywords:

India, Religion,
Buddhism, Buddha,
Sutra.

The literary tradition, which began with the Gokturks, flourished as the Uyghurs transitioned to a settled way of life. This novel circumstance has had an impact on the Uyghurs in religious, social, and cultural aspects. Manichaeism was recognized as official religion of the state. Furthermore, Buddhism and Christianity spread among the settled Uyghur population. The Turks who embraced new religions translated the religious texts of these religions into Turkish. The Buddhist Uyghur literature, a product of the new mode of life, is quite rich owing to these translations. The sacred texts, which are the products of Buddha's system of thought, spread to numerous societies through the believers who follow his doctrines. The sacred texts of Buddhism, easily adapting to every culture it encounters, were translated into Sogdian, Tocharian, Chinese, Tibetan languages, and from those into other languages. Translations in Uyghur were mostly made from Chinese. The *Tripitaka* (three baskets) is the corpus of the sacred texts of Buddhism. Among these, the Sutras hold particular significance. Comprising the sermons directly preached by Buddha himself, the Sutras constitute the most important part of Buddhist Uyghur literature. In this article, the political and religious landscape in India where Buddhism originated is explored; the reasons for the emergence of Buddhism in India, the belief systems preceding Buddhism, and the religions and philosophies that emerge in the same era with Buddhism are discussed. The life of Siddhartha Gautama before he became Buddha, his process of seeking and his enlightenment are explained. While examining the holy books, the three groups of books, collectively referred to as the Tripitaka, were first explained. The Pali titles of the sutras, which constitute the most important part among these books, are also given. In the part "Sutras in Buddhist Uyghur", the sutras translated into Uyghur are discussed.

Atıf/Citation: Gözel, A. (2024). Budizm ve Uygurcada Sutralar. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8 (1), 101-114.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

Giriş: Hindistan'da İnanç Sistemleri

Birçok dini bir arada barındıran Hindistan; Budizm, Hinduizm gibi iki büyük dinin ve yoga felsefesinin doğum yeridir. Buda'nın yaşadığı dönemde en yaygın din ise Brahmanizm'dir. Hindistan'da yapılan araştırmalar İndüs adında bir uygarlığın varlığını ortaya koymaktadır. Bu uygarlık Aryaların Hindistan'ı istila ettiği MÖ 1000 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. İndüs uygarlığının yazısı günümüze kadar çözülemediği için toplumsal yapısı ve dinsel inançları hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Kazılardan elde edilen bilgilerde tanrıları ve tanrıçaları gösteren kabartmalar ile daha sonraki dönemlere ait simgelerin benzeyişi Hindu dininin pek çok öğesinin İndüs uygarlığından geçtiği şeklinde yorumlanmaktadır. İndüs uygarlığını istila eden açık tenli Aryalar; Farsça, Grekçe, Latince ve Slav dilleriyle aynı kökten gelen bir dil konuşuyorlardı. "Kutsal yazıların dili olan Sanskritçe de bu dilden türetildi" (Güngören, 2001: 21).

Aryalar koyu tenli İndüs halkından kendilerini üstün görmüşlerdir. "Yenik düşmüş yerli halklarla karşılaştırılınca bir azınlık olan Aryaların üstünlüklerini ve ırksal saflıklarını korumak için kast düzenini kurmuş olmaları güçlü bir olasılık gibi gözüküyor" (Güngören, 2001: 22). Daha önceden de varlığı bilinen kast sistemi Aryalar ile daha sert biçimde ortaya çıkmıştır. Bugün hâlâ varlığını koruyan kast sistemi şu şekilde sıralanmaktadır:

Brahmanlar: Keşişler ve din adamları;

Kşatriya: Krallar, savaşçılar, soylular;

Vaişya: Ticaret ve zanaatlarla uğraşanlar, meslek sahipleri;

Şudra: Köylüler, işçiler, hizmetçiler.

Bu sınıflar dışında Parya adı verilen dokunulmazlar da vardır. Bu grup, toplumun en aşağı kesimi olarak kabul edilmiş olup hiçbir hakları yoktur. Kast sisteminin toplumun renk ayrımına göre yapıldığı, Mahabharata destanında da ifade edilmektedir (Güngören, 2001: 23).

Aryaların dini olan Brahmanizm yerli halkların dinlerinden de birçok öğretiyi içinde barındırmaktadır. Bunlardan biri yeniden doğum (reenkarnasyon) inancıdır. Diğerleri ise *karma*, yani insanların yaşayış biçimlerinin yeniden doğumda etkili olacağına dair inançtır. Bu inanç Hinduizm'de "ruhun ölümden sonra yeniden bedenleneceğini ve bunun karma doktrini tarafından yönetildiğini kabul edilir" (Mohapatra, 1990 Çev. Işık, 2002: 2014).

Kast sistemi içinde yeniden doğum zincirini kırıp kutsal kurtuluşa ermek sadece Brahman kastı için mümkündür. Diğer kastlarda ise ancak toplumun beklediği davranışları eksiksiz bir şekilde yerine getirenler üst kastta dünyaya gelebilirler. Kadınlar ise yalnızca erkek olarak yeniden doğabilirler.

Aryaların dinsel metinlerini Vedalar oluşturmaktadır. Önceleri sözlü geleneğe bağlı olarak kulaktan kulağa yayılan Vedalar MÖ 1500-1000 arasında yazıya geçirilmiş ve dört kitapta toplanmıştır. Vedaların önemli Tanrıları İndra ve Varuna'dır. Hinduizm döneminde ise Şiva ve Vişnu öne geçmiştir.

Hindistan'da var olan diğer kutsal kitap ise Upanişadlar'dır. Bu kitap zamanla Vedalar'ın sonuna eklenmeye başlanmıştır. Bu metinler soru-cevap şeklinde kurgulanmıştır. Upanişadlar Budizm için de önemlidir. Buda'nın, vaazlarında Upanişadlar'dan etkilendiği açık bir şekilde görülür (Güngören, 2001: 32).

Brahmanizm'in katı kast sistemine tepki olarak dinler ve öğretiler ortaya çıkmıştır. Caynizm, Materyalizm, Budizm Brahmanizm'e karşı ortaya çıkan büyük din ve öğretilerdir.

Caynizm: MÖ 600-400'de kast sistemine tepki olarak doğmuştur. Bu dinin amacı insanı doğuştan gelen acılardan kurtarmaktır. Öldürmemek, çalmamak, yalan söylememek, cinsel ilişkiden ve maddesel zevklerden kaçınmak bu dinin yasaklarını oluşturur. Kâinatı var eden bir yaratıcının mevcudiyetini inkâr eden ateist bir din olmasına rağmen bazı Caynistler Tanrı'ya inanır. Caynizm, Materyalist felsefenin temelini oluşturur. Bu inanç, çile çekmeyi hayat felsefesi olarak kabul eder. İnsan mükemmelliğe ızdırap ve çile çekerek ulaşır. Caynistlere göre evren ebedidir, yaratılmamıştır. Caynizm'in Hindistan'daki bütün dinleri ve düşünce akımlarını

etkileyen ilkesi ise hiçbir canlıya zarar vermemektir. Kısaca Caynizm aşırı çileciliği öngören bir keşiş dinidir. Hindistan'da hâlâ varlığını korumaktadır (Atasagun, 2006: 268-269).

Materyalizm: Bu akım manevi değerlerin tümünü reddederek akli ön plana çıkarmaktadır. Vedalar'ın tutarsızlığını ortaya çıkarmaya çalışarak Brahmanizm'in karşısında durmaktadır. Bu öğretinin önemi Vedalar'ı sarsarak yeni araştırma ve yönelimlere yol açan bir kuşku uyandırmış olmasından kaynaklanır.

1. BÖLÜM: BUDİZM

1.1. Buda /Aydınlanmış Kişi

Buda MÖ 6. yüzyılda Hindistan'ın kuzeyindeki Şakya krallığında kral Şuddhodana'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir (MÖ 563-483). Hayatıyla ilgili bilgiler yazıya hemen geçirilmemiştir. Bu yüzden anlatılar efsaneleşmiş ve destanlaşmıştır. Gerçek adı Sidharta Gotama (Sanskrit: Siddhārtha Gautama) idi. Prens Sidharta, Şakyamuni, yani Şakya kabilesinden gelen bilge olarak anılır.

Buda'nın doğumunda "günahsız bir hamile kalış söz konusuydu. Bodhisattva (uyanmış kişi) anasının sağ böğrüne bir fil ya da altı aylık bir bebek biçiminde girmiştir. Hamilelik süreci de günahsızdır, çünkü Bodhisattva ana rahminde değil, değerli taşlardan yapılmış bir sandıktaydı. Doğum bir bahçede gerçekleşti; anne bir ağaca tutundu ve çocuk onun sağ böğründen çıktı." (Eliade, 2003: 86-87). Buda doğduğunda mitsel olaylar devam eder. "Bodhisattva doğar doğmaz kuzeye dönüp yedi adım attı ve bir aslan gibi kükreyip haykırdı: 'ben dünyanın en yücesiyim, dünyanın en iyisiyim, dünyanın en yaşlısıyım; bu benim son doğuşum artık benim için yeni varoluş olmayacak.' (Eliade, 2003: 87). Bu anlatı; Budist inanıştaki yeni doğum zinciri içinde Buda'nın daha önce doğduğunu, önceki hayatlarının neticesi olarak artık yaşam zincirini kırıp kutsal uyanışı gerçekleştirmek üzere son kez dünyaya geldiğini göstermektedir.

Doğum öncesi mitleşen bir diğer anlatı ise şöyledir: Sidharta, Kraliçe Maya'nın rahmine girmek için Tuşita göğünden iner. Kraliçenin rüyasında beyaz bir fil şeklinde karnına girer. Şakya kralı Şuddhodana bu rüyayı dönemin Brahmanlarına anlatıp yorumlamalarını ister. Brahmanlar doğacak çocuğun üstün özelliklere sahip olacağını, ya hükümdar ya da Buda olup insanlığı kurtaracağını söylerler (Nakamura, 2012: 41). Bu mitsel anlatılar, Buda'nın sıradan biri olmadığını gösterir, onun seçilmiş bir kurtarıcı oluşunda ya da tanrısallaştırılmasında rol oynar.

Kral Şuddhodana oğlunun bir derviş hayatı yaşamasını istemediği için ona tüm sıkıntılardan uzak bir hayat sunar. On altı yaşında prenses Ysodhara ile evlendirir. Sidharta, yirmi dokuz yaşına kadar rahat içinde yaşamın hiçbir zorluğunu görmeden yaşar. Hastalık, yaşlılık, ölüm gibi konuları hiç tanımadan hayatını sürdürür. Ancak bir gün Sidharta, korulukta gezerken asaya yaslanan çökmüş bir ihtiyar; ertesi gün zayıflamış, morarmış, ateşler içinde yanan bir hasta; üçüncü gün ise bir ölüyle karşılaşır. Sonunda prens dilenen, sakin ve dingin bir derviş görür. Bu görüntü ona sıkıntılı hayatta dinginleşmenin mümkün olabileceğini hissettirir. Böylece Sidharta saraydan ayrılarak uyanış yolunu aramaya başlar. Arayışa çıkacağı sırada Sidharta'nın bir oğlu olur. Çocuğunu aydınlanma yolunda bir engel olarak gördüğü için ona Rahula (engel) adını verir (Güngören, 2001: 61-62).

Saraydan ayrıldıktan sonraki altı yıl boyunca birçok dervişin öğrencisi olur ve katı çile yöntemlerini dener. Otuz beş yaşına geldiğinde bilgelik ağacı olarak bilinen incir ağacının altına gelir, yüzünü doğuya dönerek aydınlanma için oturur. Sidharta burada son savaşını Hint mitolojisindeki aşk ve ölüm tanrısı, Budist inancına göre ise tüm varlıkların kurtuluşunu engelleyen şeytanın simgesi Mara'ya karşı verir. Mara'nın tüm engellerini aşan Sidharta gün ağarırken aydınlanmaya ulaşır ve Buda olur (Güngören, 2001: 65-70).

Sidharta, aydınlandıktan sonra "Tanrı Brahma, Buda'ya gelip Dharma'yı insanlardan saklı tutmaması için yalvarmış, insanların içinden Dharma'yı anlayacak düzeyde olanlar çıkabileceğini, iç gözleri açılmak üzere olan kimseler de olabileceğini söylemiş. Tüm canlılara karşı sevecenlik duygularıyla dolu olan Buda, Tanrı Brahma'nın dileğini kabul etmiş" (Güngören, 2001: 71). Böylece Buda, öğretilerini yaymaya başlar. 80 yaşına kadar öğretilerini yaymak için çalışır. Kast

ayrımı yapmayan Budizm hızla yayılır. Buda son vaazını öğrencilerine verdikten sonra onlara öğreti (*dharma*) ve cemaatle (*sangha*) ilgili soruları olup olmadığını sorar, öğrencileri her şeyi anladıklarını söylediklerinde Buda'nın görevi biter, yaşam zincirinin son halkası böylece sona ermiş olur (Güngören, 2001: 92-98). Buda'nın son sözü, "Birleşmiş olan her şey çürüyüp yok olacaktır, siz kendi kurtuluşunuz için çalışın" olmuştur (Kaya, 2017: 47). Bu sözler, yaşam zincirinin kırılabileceği ve öğretilerin mutlak bir sonuca ulaşacağı şeklinde yorumlanabilir.

1.2. Budizm ve Temel Öğretileri

Budizm MÖ 6. yüzyılda "Buda'nın düşünce sistemi ve onu izleyenlerin oluşturduğu dinsel bir düzendir" (Kaya, 1999: 17). Yaşlılık, hastalık ve ölüm ızdırabını yok etmek için Buda tarafından ortaya konulan bir öğretilerdir. Budizm'in bugün dünya üzerinde yaklaşık 500 milyonu aşkın inananı bulunmaktadır. İlk önce Hindistan'da ortaya çıkmış, daha sonra zaman içinde Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya'da (Çin, Japonya, Kore, Moğolistan, Nepal, Sri Lanka, Tayland ve Tibet gibi ülkelerde) yayılmıştır.

Buda, aydınlanmak için inzivaya çekildiğinde Mara'nın saldırılarına rağmen Nirvana'ya ulaşmayı başarır ve öğretisinin temellerini oluşturacak dört soylu gerçeği keşfeder. Buda bu öğretilerini yaymak için çile çektiği yıllarda önce öğrencisi olan, ancak Buda'yı terk eden arkadaşlarından başlar. Arkadaşlarının aydınlanmasının ardından Budizm kısa sürede yayılır. Çünkü, Budizm'in öğretileri Nirvana'ya ulaştırarak yeniden doğum zincirini kırarak, çileli ve zorlu dünya hayatını sona erdirecektir. Böylece Nirvana'ya eren kişi özgür kalacaktır. Budistler için üç kutsal değer vardır: Budist metinlerde karşımıza çıkan bu üç kutsal değer *Buda*, *öğreti* ve *cemaat*'tir.

"Budizm, kurucusunun kendini ne tanrının bir peygamberi ne de onun temsilcisi ilan ettiği, üstelik Tanrı-Yüce varlık düşüncesini bile reddeden tek dindir" (Eliade, 2003: 86). Farklı bakış açılarına göre din, bazılarına göre bir felsefe olan Budizm acı, ızdırıp ve tatminsizliğin kaynaklarını açıklar ve bunlardan kurtulmanın yollarını gösterir. Budizm'de amaç Nirvana'ya ulaşmaktır. Meditasyon (içe bakış) yöntemini kullanır.

Buda'nın öğretisini kabul edip bu yola giren kişiye Arhant (aziz) denilmektedir. İlk Arhantlar Buda'nın beş arkadaşı olur. Ardından Arhantların sayısı arttıkça Buda onları Budizm'i anlatmaları için ülkenin çeşitli yerlerine gönderir. Buda, Nirvana'ya eriştiği zaman keşfettiği dört soylu gerçeği insanlara anlatarak onların yaşam zincirini kırmasını ve özgürleşmelerini sağlar. Bunu Sokrat'ın diyaloglarına benzer bir yöntemle yapar. Örnekler verir, basit anlaşılır bir üslup ile özgürleşmenin yolunu gösterir. Neden-sonuç zincirinin, yani Karma'nın kırılması özgürlüğe giden yoldur, Nirvana'dır. "Nirvana, susuzluğun sökülüp atılmasıdır. İsteğin, nefretin ve yanılığın sona erdirilmesidir. Maddeye ve insanlara duyulan her türlü bağlılıktan kurtulmuş olmaktır. Nirvana durumunda kişi, doğumun, ölümün, bu dünya, öteki dünya kavramlarının ad ve biçimin öneminin olmadığını görür" (Kaya, 1999: 24).

Budist inanç sistemi uçlardan kaçınıp orta yolu bulma çabasıdır. Brahmanizm'in katı kast sistemine, kurban törenlerine ve halk sömürüsüne karşı olan Materyalistlerle Brahmanlar arasında "orta yol"u benimsemiştir.

1.2.1. Dört Soylu Gerçek

Dukkha (*Izdırıp Uyg. emgek*): Dukkha'nın sebebi var olmaktır. Yeni doğum zinciri bu ızdırabı yeniler. Buda bu ızdıraba bir hastalık gibi bakar ve bir doktor gibi hastalığı teşhis edip nedenlerini araştırır. O, hastalığa sebep olan etkenlerin ortadan kaldırılması ve hastayı iyileştirecek olan reçeteyi verir. Buda bu yöntemi kullandığı için ona doktor anlamında *Guru* da denilmektedir. Izdırabın, öğretinin temel ilkesi olduğunu şöyle ifade etmiştir: "ızdırıp ve ızdırabın nedeni olan doğum, ihtiyarlık ve ölüm olmasaydı, Buda da olmayacaktı, öğretisi de olmayacaktı" (Coomaraswamy, 1964, aktaran Güngören, 2001:102). Izdırabı fark eden kişi Buda'nın yoluna girmiş ve Karma'yı sonlandıracak Nirvana yolculuğuna çıkmış olur.

Buda'nın ızdırıp anlayışı sadece yaşamdaki sıkıntılar, üzüntüler veya doyumsuzluk değildir. Zevk ve haz veren şeylerin varlığı da bir ızdırıp nedeniydi. Çünkü zevk ve haz veren şeylerin bitip

tükeneceği düşüncesi de ızdırıp vermektedir. “Yaşlanmanın ihtiyarlamaması; hastalığa yakalananın hastalıktan etkilenmemesi; ölümlü olanın ölmemesi; geçici olanın geçip gitmemesi” (Coomaraswamy, 1964, aktaran Güngören, 2001:107) mümkün olmadığına göre yaşamdaki her şey ızdıraba sebep olmaktadır.

Samudaya (*Dukkha'nın kaynağı, Uyg. emgek togmak, emgek emgenmek...*): Yeniden doğumların nedeni insanın susuzluğudur. Bu susuzluk arzu ve isteklerdir.

Buda bu gerçeği şöyle açıklamaktadır “İstirabın nedeni konusundaki yüce gerçek bizi bir yaşamdan ötekine sürükleyen yaşama doyumsuzluğudur. Bu doyumsuzluğa eşlik eden de şunda ya da bunda zevk bulmaya çalışan istekler ve tutkulardır. Zevk doyumsuzluğu, yaşama doyumsuzluğu, gelip geçici şeylere kanamamaktan gelen doyumsuzluk” (Oldenberg, 1934 aktaran Güngören, 2001:124), arzu ve istekler insanın tekrar tekrar dünyaya gelmesine neden olmaktadır. Bu sıkıntılı döngüden kurtulmak insanın içindeki arzu ve isteklerden kurtularak Karma'nın kırılması ile mümkündür.

Nirodha (*Dukkha'nın sona erdirilmesi, Uyg. emgek öçmek, emgek kitermek...*): Budist metinlerde ızdırabın kaynağı olarak belirtilen dört bağımlılık vardır. Bunlar:

1. İsteklerden ve tutkuların gelen bağımlılık,
2. yanlış görüşler ve yanlış kanılardan kaynaklanan bağımlılık,
3. erdemli bir yaşamla ve kurallara tıpatıp uygun davranmakla kurtuluşa erişilebileceğini sanmaktan gelen bağımlılık,
4. sürekli ve değişmez bir ben'in varlığına inanmaktan gelen bağımlılık”(Oldenberg, 1934, aktaran Güngören, 2001:132).

İnsanda arzu ve isteklere duyulan bu susuzluk nedenlerinin fark edilip ortadan kaldırılması ızdırabı yok edecektir. İzdırabın ortadan kalkması ile insan Nirvana'ya ulaşır. Bedenin özgürleşmesi anlamına gelen Nirvana ile yaşamdaki tüm yeniden doğum nedeni olan yanlışlar ortadan kalkar. Böylece Buda'nın öğretileri amacına ulaşır, acı sona erer ve insan özgürleşir.

Magga (*Dukkha'dan kurtulma yolu, Uyg. (emgektin) ozgu kutrulgu yol*): Bu aşamada Nirvana'ya eriş ve ızdıraptan kurtulma yolları gösterilmiştir. Pali diline göre yol anlamına gelen Magga'da Buda, insanları kurtuluşa götüren sekiz basamaklı yüce yolu göstermektedir.

1.2.2. Sekiz Basamaklı Yüce yol

1. Doğru Anlama (Uyg. *köni körüm*/Pali: *Sammâ ditthi*),
2. Doğru Düşünme (Uyg. *edgü sakınç*/Pali: *Sammâ sankappa*),
3. Doğru Konuşma (Uyg. *alkınmaksız isilmeksiz kirtü sav*/Pali: *Sammâ vâçâ*),
4. Doğru Davranış (Uyg. *et'öz kılınç köni kirtü*/Pali: *Sammâ kammanta*),
5. Doğru Geçim (Uyg. *oñalı öz iltinmek*/Pali: *Sammâ âciva*),
6. Doğru Çaba (Uyg. *oñalı katıglanmak*/Pali: *Sammâ vâyâma*),
7. Doğru Hatırlama (Uyg. *köni ög*/Pali: *Sammâ satî*),
8. Doğru Yoğunlaşma (Uyg. *çın kirtü arınmak*/Pali: *Sammâ samâdhi*)”(Kaya, 1999: 26; Tokyürek, 2019: 51-60; Mohapatra, 1990 Çev. Işık, 2003: 173-174).

Bu sekiz basamaklı yüce yol birbiri içine geçmiş aşamalardan oluşur. Bu öğretiler aynı anda uygulanır. Buda'nın Nirvana'ya ulaşırken kendisinin de uyguladığı ve başarıya ulaştığı bu yol Budizm'in meditasyonudur.

1.2.3. On İki Sebep

Karma zincirini oluşturan on iki nedensellik çemberidir. Bu zincirin her halkası bir sonraki doğuma neden olmaktadır.

1. Bilgisizlik (Uyg. *biligsiz bilig/Skr. Avidya*): Yanlış düşünceye yol açar. Yeniden doğuma/zahmetli yaşama neden olur.
  2. Eylem/Davranma (Uyg. *tavranmak/Skr. Samskara*): Söz, vücut ve fikrin hareketleridir. Eğilimlere ve karakter özelliklerine ortam hazırlar.
  3. Bilinç/bilme (Uyg. *bilig köñül/Skr. Vicnâna*): Altı duyu organı aracılığı ile somut objeler hakkında bilgi elde etmeyi sağlar. Bu sayede bilinç oluşur.
  4. Ad ve biçim/ad ve renk (Uyg. *at öñ/Skr. Nâmarûpam*): Bilincin ben ve ben'in dışındakileri ayırt etmesidir. Duyu organlarının sınırlarını belirler.
  5. Altı Duyu Organı (Uyg. *altı kaçığ, altı kaçığ orunlar/Skr. Şadayatana*): Altı duyu alanını belirtmek için kullanılır. Altıncı duyu organı olarak *köñül* (duyu bilinci) kabul edilir. Bu altı duyu Nirvana'nın önündeki en büyük engel olarak görülür.
  6. Dokunma (Uyg. *bürtmek/Skr. Sparşa*): Altı duyu aracılığı ile nesnelere karşılaşmadır.
  7. Hissetme/Duyuş (Uyg. *teginmek/Skr. Vedana*): Duyguların oluştuğu aşamadır.
  8. İhtiras/istek (Uyg. *az bilig/Skr. Trşna*): Duyguların coşkuya, isteğe neden olmasıdır. İzdırabın (samudaya) kaynağını oluşturur.
  9. Elde etmek/Varlığa bağlanma (Uyg. *tutyak, ya da tutunyak/Skr. Upâdana*): Varlığa bağlanma, yaşama arzusudur.
  10. Amel/İş/Var olma (Uyg. *kılınç/Skr. Bhava*): İnsanların arzularını, isteklerini elde etmek için yaptıklarıdır.
  11. Doğum (Uyg. *togmak/Skr. Cati*): Var olması sonucu elde ettiklerinin yeniden doğuma neden olmasıdır.
  12. Yaşlılık ve Ölüm (Uyg. *karımak ve ölmek/Skr. Carâmaranam*): Yaşam döngüsünün nihai sonucudur (Arat, 1942: 80-81; Kaya, 1999: 27; Güngören, 2001: 129-130; Yunusoğlu 2016: 59-60). Buda'nın ölmeden önce Ananda'ya söylediği şu sözler bu aşamayı anlatmaktadır: "Sevdiğimiz, yanımızdan ayırmak istemediğimiz hiçbir şey yok ki bir gün gelip ya onlar bizden ya da biz onlardan ayrılmayalım. Doğanın yapısı böyledir. Nasıl olur da Ananda doğmuş olan, varlığa dönüşmüş olan, büyüüp gelişmiş bir şey sonunda çözümlüp yok olmasın?" (Güngören, 2001: 94).
- ### 1.3. On İyi Amel
- Vücutla yapılanlar (Uyg. *et'özin*):
1. Canlıları öldürmemek (Uyg. *özlüglerig ölmemek*),
  2. Başkalarının malını zorla almamak ve çalmamak (Uyg. *adinagunun tavarın küçep almamak, ogurlamamak*),
  3. Başkasının karısı ile temas etmemek. (Uyg. *adınlarnıñ yutuziña yapşınmamak*),
- Dil ile yapılanlar (Uyg. *tilin*):
4. Yalan söylememek (Uyg. *ezüglememek*),
  5. İftira etmemek (Uyg. *çasut çaşurmamak*),
  6. Kaba ve çirkin söz söylememek (Uyg. *irig sarsıg sav sözlememek*),
  7. Yüze gülmek. (Uyg. *asgançulamamak*),
- Gönül ile yapılanlar (Uyg. *köñülin*):
8. Başka birisinin malına tamah etmemek, kıskanmamak (Uyg. *adın kişiniñ edgüsiñe azlanmamak*),
  9. Öfkelenmemek (Uyg. *övke köñül tutmamak*),
  10. Aykırı fikirde olmamak (Uyg. *ters körüm öritmemek*) (Arat, 1942: 59).

1.4. Beş Ağır Günah

1. Tanrılar Tanrısı Buda'nın vücudundan kan akıtmak (Uyg. *teñri teñrisi burkanniñ et'özinte kan üntürmek*),
2. Doğru ve hak olan kanunu kötülecek, inkâr etmek (Uyg. *köni kirtü nomug ayıglamak, tanmak*),
3. Düz gönüllü cemaatlere nifak sokmak (Uyg. *tüz köñüllüg bursañ kuvraglarıg iki arka kılmak*),
4. Temiz ve aydın olan arhant ve ruhbanları öldürmek (Uyg. *arıg turug arhant dıntarlarıg ölmek*),
5. Anayı ve babayı ortadan kaldırmak (Uyg. *ögin kañn yokadurtmak*) (Arat, 1942: 60).

1.5. Budizm'in Mezhepleri

Buda, ölümünden sonra yerine geçecek birini bırakmamıştır. Dharma (öğreti) ve Sangha'nın (cemaat) yeterli olacağını söylemiştir. Buda'nın ölümünden sonra dört konsey toplanmıştır. Bu konseylerde Buda'nın öğretileri yazıya geçirilmiştir. İmparator Aşoka dönemindeki üçüncü konseyde Pali derlemeleri olarak bilinen Tripitaka'ya (üç sepet) son şekli verilmiştir. Budizm MÖ beşinci yüzyıldan MS birinci yüzyıla kadar bölünmeden tek bir mezhep halinde kalmıştır. İmparator Kanışka zamanında toplanan dördüncü konseyde mezhepler ortaya çıkmıştır. Mezheplerin ortaya çıkmasının nedeni Buda'nın sözlerinin yorumlanmasındaki farklılıktır. Budizm'de dünya ile tamamen bağıni kesip kaçınık bir derviş hayatını sürdürmenin insanlığa faydası olmayacağına inananlar Mahayana¹ mezhebinin kurmuşlardır. Sangha dışında kalanların da Nirvana'ya ereceği kabul edilmiştir. Bütün Canlı varlıkların Nirvana'ya ermesinin yolunu açan bu düşünce Hinayana² mezhebinin sadece *sangha* üyelerinin kurtuluşa ermesine tepkidir. Yedinci yüzyılda ise Mahayana mezhebine bağlı olarak Vajrayana³ mezhebi ortaya çıkmıştır.

Hinayana Budizmi: Buda'nın bizzat kurduğu sanga'nın (cemaat) yaşadığı Budizm'dir. Buda öğretilerine sıkı sıkıya bağlıdır. Nirvana'ya erme şartının Buda'nın yaşamına uygun yaşamakla mümkün olacağına inanırlar. Bu şekilde bireysel kurtuluşu sağlarlar.

Mahayana Budizmi: MS birinci yüzyılda Hinayana Budizm'ine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Nirvana'ya dünyadan el çekmeden de ulaşılabileceğini savunmuşlardır. Buda'nın kutsal bir kişi olduğunu savunmuşlardır. Mahayana Budizm'i Buda'nın tanrılaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Bodisatva kendi kurtuluşu için uğraşmaz, bütün canlıları Nirvana'ya ulaştırmayı amaçlar. Bu yüzden kendi Nirvana'sını geciktirir anlayışına sahiptir (Güngören, 2001: 173-176; Yunusoğlu, 2016: 86-88).

1.6. Türklerde Budizm'in Yayılması

Köktürk devleti yerleşik hayata geçmeye karşı mesafeliydi. Bunu Çin kültürünü benimsemek olarak gören kağanlar yerleşik hayata geçmeyi tarih sahnesinden silinmek olarak değerlendiriyorlardı. II. Köktürk devleti kurulurken Çin dinini kabul etme fikri ortaya atılmış, ancak bu teklif reddedilmiştir. Çünkü, "Çin'in dinlerini kabul etmek insanı gevşetir. Eğer biz sürülerimizin ardından gidip otlak arayacaksa şehir hayatından uzak durmamız gerekmektedir" (Tekin, 1993: 15) düşüncesi hakim olmuştur. Ancak devletin temelini teşkil eden Uygur, Karluk ve Basmlar ayaklanarak Köktürk devletini yıkmışlardır. Ötüken'de yeni bir devlet kuran Uygurlar, yerleşik hayata geçmenin gerekliliğine inanıyorlardı. III. Uygur hükümdarı Böğü Kağan'ın resmî din olarak Mani dinini benimsemesi yerleşik hayata geçişi kolaylaştıran etmenlerden biri olmuştur.⁴ "Türkler artık şehirli olma yolundadır: kimi Kağanının yolundan gidip Maniheist olmuş, kimi kendilerinden çok önce yerleşik medeniyete geçmiş olan Toharları,

¹ *maha* "büyük" ile *yana* "taşıt" kelimelerinden oluşur. Budizm'in iki büyük öğretilerinden biridir. (Tokyürek, 2019: 434).

² *hina* "daha az ya da küçük" ve *yana* "taşıt ya da öğreti" kelimelerinde oluşur. Budizm'in iki büyük öğretilerinden biridir. (Tokyürek, 2019: 441).

³ *Vajrayana*, elmas taşıt (Yunusoğlu, 2016: 88).

⁴ Türklerin Mani dinini kabul etme nedenleri için: bkz. Tekin, 1993:16.

Sakaları ve diğer İranlıları takip ederek Budist, yani Burkancı olmuş; bazıları da Hristiyanlığı tercih etmiştir” (Tekin: 1993, 21). Yerleşik hayatın Türklerdeki etkisi yeni dinlere girmek olmuştur. Budizm, yani Uygurca adıyla Burkancılığın halk arasında nasıl yaygınlaştığı kesin olarak bilinmemektedir. Devletin resmî dini olmaması buna neden olmuş olabilir. Mani rahiplerinin Böğü Kağan’a ısrarla yaptıkları propagandaya karşılık “Budist Rahipleri için dünya hakimlerine, beylere, hükümdarlara yanaşmak, onlarla ilişki kurmak en büyük günahlardan sayılması” (Tekin, 1993: 56) Budizm’in devlet dini olarak benimsenmemesine neden olmuştur. Bu yüzden de Budizm’in Türkler arasında nasıl kabul gördüğü resmî kayıtlarda yer almamıştır.

Budizm’in Uygurca kaynaklarına bakıldığında ise bu dinin halk arasında yaygınlaştığı sonucuna varılabilir. “Çünkü yazı yazabilmek, kitap düzebilmek için belli bir kültür geleneğinin teşekkül etmiş olması gerekmektedir” (Tekin, 1993: 21). Çince den Türkçeye çevrilen en önemli sutralardan biri olan Altun Yaruk (Uyg. *Altun önlüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi*) adlı eserin çevrilmiş olması Buda’nın vaazlarının halkın arasında okunduğunu göstermektedir. Ayrıca Moğolca Budist külliyatlarda geçen “Teknik terimlerin, yer adlarının, Buda ve velilerin ad ve unvanlarının imlasında Uygurca eserlerdeki usule uyulmuştur; Uygurcadaki şekilleri olduğu gibi kabul edilmiştir” (Tekin, 1993: 47) ifadesi Uygurca tam bir Budist külliyatı (tripitaka) olduğunu kanıtlamaktadır. Resmî devlet dini olarak kabul edilmiş olmamasına rağmen Budizm halk arasında kabul görmüştür. Yerleşik hayatı benimseyen Türklerde Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlık bir arada barış içinde yaşamıştır.

“Budizm’in Uygur bölgesine Doğu Türkistan’a iki yoldan girdiği bilinmektedir. Bunlardan biri Hotan, Çerçen ve Miran’dan Tung-huang’a uzanan kervan yoludur, diğeri ise kuzeyde Tumsuk ve Kuçar’dan Turfan’a geçen yoldur” (Esin, 1978 aktaran Yunusoğlu, 2016: 91).

13. yüzyıldan itibaren Moğol devletinin kurulması ve genişleyen hakimiyet alanı ile Budizm Orta Asya’da yeniden yükselişe geçmiştir. Türkler arasında İslam’la eş zamanlı olarak 17. yüzyıla kadar yaşamıştır. Bugün hâlâ Sarı Uygurlar ve Tuvalar Budist’tir (Tokyürek, 2019: 17).

2. BÖLÜM: BUDİZM’İN KUTSAL KİTAPLARI

Buda hayatta iken öğretileri kitaplaşmamıştır. Ölümünden önce kendisine inananlarla kurmuş olduğu Sangha (cemaat), ölümünden sonra Buda’nın sözlerini kitaplaştırmaya başlamıştır. Buda’nın ölümünden sonra dört konsey toplanmıştır. Bu konseylerde Buda’nın vaazları derlenmiş ve kitap haline getirilmiştir. Bu konseylerin en önemlisi İmparator Aşako zamanında yapılan üçüncü konseydir. Bu konseyde Budistlerin kutsal kitapları *Tripitaka*⁵ (üç sepet, Uyg. *üç erdini, üç ağılık nom*) olan Pali derlemeleri bir araya getirilmiştir (Güngören, 2001: 173-176).

Bu derlemede üç tür kitap bulunur:

1. Vinaya, manastır müritlerinin uyması gereken kuralların anlatıldığı eserler (Uyg. *nom törü*).
2. Sutra, Buda’nın öğretilerinin anlatıldığı eserler (Uyg. *nom bitig, sudur ağılık*).
3. Abhidharma, Budizm’in hükümlerinin anlatıldığı eserler (Arat, 1942: 57).

Vinayapitaka (Uyg. *nom bitig/vinay ağılık*): “Erkek ve kadın Buddhist keşişlerin yaşamlarını düzenleyen kurallardır. Üç bölüme ayrılır: Suttavibhanga (Skr. *Sūtravibhanga*), Khandakālar (Skr. *Skandhaka*) ve Parivāra”dır (Kaya, 2017: 21).

Buda Nirvana’ya ulaşmak için yapılacakları hayatı boyunca anlatmış ve kendinden sonra da bunların keşişlere yeteceğini bildirmiştir. Buda’nın bu vasiyetleri ayda iki kez yapılan toplantılarda okunarak keşişlerin aralarındaki bağı sağlamlaştırmış ve onlara uyacakları kuralları hatırlatmıştır. Okunan bu kurallar Vinayaları oluşturmaktadır (Kaya, 1999: 37).

Sūtra (Uyg. *sudur, nom, törü*): Budizm’in en önemli eserleridir. Buda’nın karşılıklı konuşmalarını ve vaazlarını içerir. Bu özelliğiyle İslam kültüründeki hadislere karşılık gelir. Mahayana Budizm’ine göre, Buda’nın hayatını anlatan beş metin (Nikâya) vardır. Sutra; dört soylu gerçeği, sekiz basamaklı yüce yolu, on iki sebebi ve bir Budist için gerekli olan bilgilerin anlatıldığı

⁵ Terim, tri “üç” ve pitaka “sepet, kutu ya da koleksiyon” kelimelerinden oluşmaktadır (Tokyürek, 2019, 431).

kitaplardır.

Abhidharma: Budizm'in hükümlerinin anlatıldığı bu eserler sutralarla aynı içeriğe sahiptir; ancak Abhidharmalar daha çok Budist keşişlere hitap etmektedir.

2.1. Budizm'in Temeli: Sutra

Buda'nın ölümünden sonra onun yolundan gidenlerin oluşturduğu konseylerde Buda'nın sözleri kitap haline getirilmiştir. Budist keşişler Buda'dan dinlediklerini bu konseylerde tartışarak bir araya getirmişlerdir. Terimsel olarak Buda'nın bizzat vaaz ettiği eserlerdir. Öğretilerini soru-cevap şeklinde keşişlere anlatmıştır. Budist manastırlarında çalışmanın yasak olması sebebiyle keşişler maddi ihtiyaçlarını karşılamak için belli bir ücret karşılığında metinleri istinsah etmişlerdir. Böylece Budizm'e ait eserler çoğaltılmıştır. Her kesimden halka hitap ettiği için diğer eserlere göre daha sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Uygurca karşılığı olarak *sudur*, *nom*, *törü* kullanılmıştır.

Uygurca yazmalar fırça veya kamış kalemle yazılmıştır. Normal kısımlar için siyah, dinî açıdan önemli ibareler ile Buda ve Bodisatva adlarının yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bazı yazmalarda resim de bulunmaktadır. Uygurca çevirilerin eklemelerle bazen genişletildiği de görülmektedir. Sanskritçe Budist terimler için sıklıkla Türkçe terimler türetilmiştir. Bunlar Sanskritçeleriyle ikileme olarak birlikte de kullanılmaktadır. Söz konusu Türkçe Budist terimleri Moğol Budistlerce de benimsenmiştir (Tezcan, 1978: 290).

Sutraların yapısı şöyledir:

Buda'nın vaazını dinleyen bir Bodisatva'nın "Ben şöyle işittim, Burkan böyle anlattı." biçiminde bir giriş cümlesi,

Vaazın verildiği yerin fiziksel tasviri,

Buda, vaazına başlamadan Bodisatvalardan birinin soru sorması,

Buda'nın bu soruya cevap vermesi,

Buda, araya hikâyeler de katarak cevabı daha kolay kavranır hale getirmesi.

Birkaç bölümden oluşan bazı sutralarda, Buda'nın vaazının ardından iki dinleyicinin vaaz üzerine tartıştıkları, anlaşılmayan hususu tekrar Buda'ya sordukları da görülür (Tekin, 1965: 36-37).

Sutraların fiziki kuruluşu şu şekildedir:

Kâğıdın icadından çok önce palmye yaprakları 7x15 santim ebatlarında tabakalar halinde kesilir. Hindistan'da ve Orta Asya'da (Resim 1/çift çemberli pothi) resimde görüldüğü gibi tabakaların her iki tarafına birer çember çizilir ve bu çemberin ortasında ince bir ip geçecek kadar delik açılır. Bu işlem aynı şekilde kâğıdın arka yüzüne de yapılır. Böylece tabakanın her iki yüzü kullanılır. Yazı yazma işi bittikten sonra kâğıtlardan biraz daha büyük iki tahta hazırlanır. Kâğıt tabakalarda olduğu gibi tahtaların da her iki yanına delik açılır. Birinci tahtanın deliklerinden ip geçirilir ve sabitlemek için tahtanın altından bağlanır. Son olarak da kâğıtlar ipe sıra ile geçirilir. Türkler boyutları daha küçük olan ve tek çemberli kâğıtları kullanmışlardır.

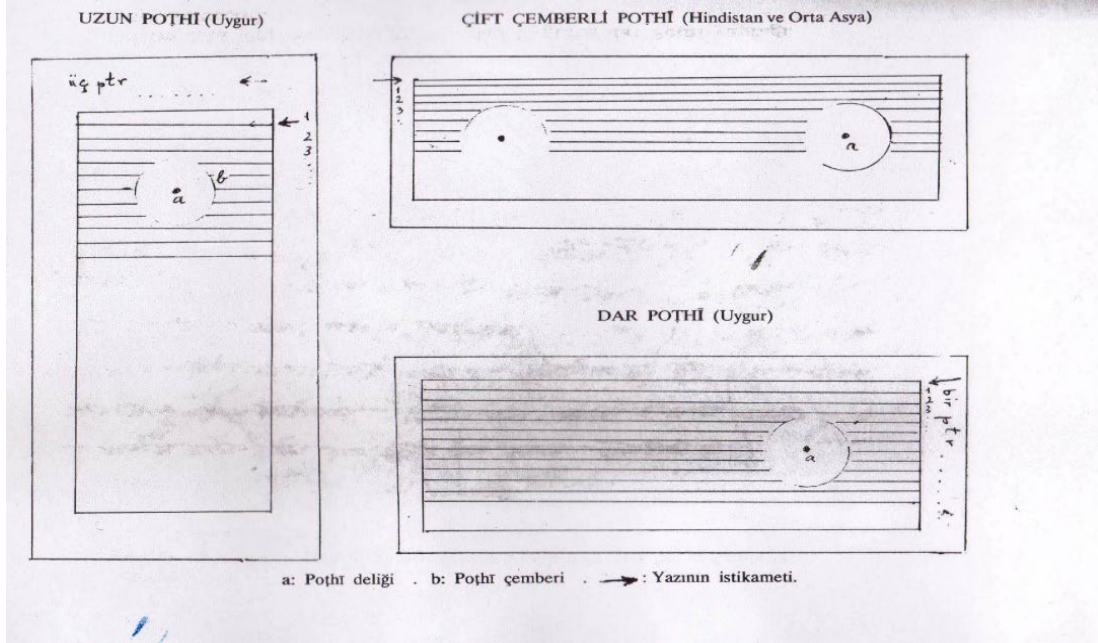
Bu şekilde ciltlemenin nasıl adlandırıldığı Uygurca kaynaklarda yoktur. Şinasi Tekin Hintçede kitap anlamında kullanılan "Pothi" kelimesine dayanarak dış görünüşlerine göre bu ciltlemeyi adlandırır. Örneğin, ip geçirmek için çizilen çembere "pothi çemberi", ortasından ipin geçtiği deliğe "pothi deliği", iki çember çizildiyse buna "çift çemberli pothi", kullanım boyutuna göre "uzun pothi ya da dar pothi" denir. (Resim 1/dar pothi/uzun pothi/Çift Çemberli pothi).

Uygur yazısı Sami alfabe olduğu için sağdan sola yazılır. Yazma esnasında pothi çemberi atlanır. Pothi deliği ve pothi çemberi şeklinde iki katmanın olmasının nedeni, pothi deliğinden geçirilen ipin zamanla kâğıdı yırtması yüzünden sutraların yıpranmasını önlemektir. Çünkü, Budistler için en ağır günahlardan birisi Buda'nın sözlerini tahrip etmektir.

Sutralar varak usulüne göre hazırlanmıştır. Varak numaralarının yanında eserin hangi

bölümüne ait olduğu da verilir. Dar pothide metinlerin arka yüzüne metnin satırlarına dik gelecek şekilde aşağıdan yukarıya yazı ile varak numarası yazılır. Uzun pothide ise arka yüzüne satırlarla aynı doğrultuda yazı ile varak numarası verilir (Tekin, 1993: 42-44).

Resim 1: Uygurların kullandığı uzun pothi ve dar pothi adı verilen kitap ciltlerindeki yaprakların Şeması (Tekin, 1993: 59).

2.2.1. Başlıca Sutralar

Buda'nın vaazlarından oluşan sutralar Budist edebiyatın en kapsamlı kısmını oluşturur. *Dharmayı* (öğretiyi) öğreten en önemli kaynaktır. Buda, karşılıklı konuşma ve soru-cevap yöntemiyle öğretilerini anlatır. Ölümünden sonra toplanan dört konseyde *dharma* yazıya geçirilmiştir.

Sutralar beş koleksiyona (nikâya) ayrılır. Beşincisi de on beş ayrı metinden oluşur:

1. Dirhanikâya: Buda'nın yapmış olduğu 34 uzun konuşmadan oluşmaktadır.
2. Macchimanikâya: 152 sutradan oluşmaktadır. Dört soylu gerçek, *karma*, Nirvana gibi konular bu sutranın içinde yer alır.
3. Samyuttanikâya: 56 sutradan oluşmaktadır. Buda öğretisinin çeşitli yönleri ele alınır. Mara'nın Budistleri nasıl yolundan döndürmeye çalıştığı anlatılır.
4. Anguttaranikâya: 2308 sutradan oluşmaktadır. Bu sutralar 11 bölümde toplanmıştır.
5. Khuddakanikâya: 15 kitaptan oluşmaktadır.

2.2.2. Budist Uygurcada Sutralar

Budist Uygurcadaki sutralar Mahayana mezhebine ait sutralar ve Mahayana mezhebi dışındaki sutralar olarak ikiye ayrılır. Bu sutralar Sanskritçe orijinalinden değil, çoğunlukla Çince'den çevrilmiştir. Birebir çeviri değildir. Uygurcaya çevrilme esnasında eklemeler de yapılmıştır. Uygurca belgeler parçalar halinde elimize geçmiştir. Bunların birçoğunun hangi eserin parçası olduğu belli değildir. Hangi esere ait olduğu belli olmayan parçaların yeni sutralara ait olması mümkündür.

2.2.3. Mahayana Sutraları

Amitâyur- dhyâna Sûtra: Çin. *Guan wu liang shou jing* (Guan yazmaları) adıyla bilinen sutra en büyük üç sutradan biridir. Üç yaprağının Uygurcaya çevrildiği belirlenmiştir. Birinci parçası 1912'de Tachibana tarafından yayımlanmıştır. Aynı el yazmasına ait olan ikinci parça Zieme

tarafından neşredilmiştir. Üçüncü parça ise Kudara ve Zieme tarafından yayımlanmıştır. Arat da Kki-Kki tarafından nazma çekilen birkaç parçayı yayımlanmıştır (Arat, 1965:185; Elverskog, 1997: 50).

Bhaişajyaguru Sūtra: Buda'ya övgülerin yer aldığı tıpla ilgili bir sutradır. Zieme Uygurca iki parçayı bu sutranın farklı bir çevirisi olarak belirlemiştir. Bu sutranın Soğut ve Saka versiyonu da vardır. (Elverskog, 1997: 52).

Buddhāvataṃsaka Sūtra (Çiçekle donanmış sutra): En uzun Budist sutralardan biridir. Birkaç kısa sutranın derlemesidir. Bu sutrada Buda'nın ya da Bodisatva'nın evreni nasıl algıladıkları açıklanmıştır. Uygurca 11 parça Doğu Türkistan'da bulunmuştur. Pekin Devlet Kütüphanesinde her sayfasında 15 satır olan dört parça belirlenmiştir. 1986 yılında Geng bu sutra üzerine bir kitapçık yayımlanmıştır. Arat, İngiliz Kütüphanesindeki birkaç parçayı neşretmiştir (Arat, 1965:126; Elverskog, 1997: 53; Geng, 2002: 1456).

Kṣitigarbhābodhisattvaprāṇidhāna Sūtra (Yeryüzü Hazinesi Sutrası): Adı "Yer yüzü Hazinesi" anlamına gelen Kṣitigarbha Bodisatva'nın gücünü övmektedir. Buda ile Maitreya (geleceğin Buda'sı) arasında yaşayan bir bodisatva olup tüm insanları acılardan korumak ve kurtarmakla görevlidir. Zieme 1990 yılında bu sutradan parça yayımlanmıştır (Elverskog, 1997: 54; Geng, 2002: 1459).

Mahāmāyūrī-vidyā-rājñī Sūtra: Buda'nın en çok bilinen beş koleksiyonundan biridir. Pañcarakṣā (beş koruma büyü) olarak bilinir. Kötü ruhlardan, hastalıklardan, düşman gezegenlerden (?), hayvanlardan ve zehirli böceklerden korunmak için okunur. Vostokovedeniya Enstitüsünde (Petersburg) iki küçük Uygurca parça vardır. Sutra üzerine Radloff (1928), Aalto (1954) çalışmıştır (Elverskog, 1997: 55).

Mahāprajñāpāramita Sūtra: Zieme, bu sutranın Berlin koleksiyonu içinde yer aldığını belirtmiştir (Elverskog, 1997: 56; Geng, 2002: 1458).

Mahāyāna Mahāparinirvāṇa Sūtra (Nirvana Sutra): Buda'nın yaşamının son günlerinin anlatıldığı bir sutradır. Türkçeye çevrilen ilk sutra olabilir. Çin kaynaklarına göre Taspar Kağan tarafından çevrilmesi istenmiştir. Zieme Turfan koleksiyonundaki iki parçanın bu sutraya ait olduğunu belirlemiştir (Elverskog, 1997: 57; Geng, 2002: 1458).

Prajñāpāramita-hṛdaya: Kalp sutrası olarak bilinen kısa bir metindir. Prajñāpāramita felsefesinin esaslarını açıklar. Zieme Turfan koleksiyonundaki birkaç parçanın bu sutraya ait olduğunu belirlemiştir (Elverskog, 1997: 58; Geng, 2002: 1458).

Saddharmapuṇḍarīka Sūtra: "Asil Dinin Nilüfer Çiçeğidir." Bu sutra tüm insanlar için nihai öğretiyi ve kurtuluşu içerir. *Kuañşi im Pusar* bu sutranın içinde yer almaktadır. Radloff 1911 yılında *Kuañşi im Pusar*'ı yayımlanmıştır. Şinasi Tekin 1960 yılında Berlin koleksiyonundaki *Kuañşi im Pusar* bölümünü yayımlanmıştır. Uygurca dört nüshası vardır. Hamilton, Radloff, Müller, Tekin, Hazai, Zieme, Fedakar bu sutra üzerine çalışmışlardır (Elverskog, 1997: 59).

Samantabhadracaryāprāṇidhāna: Bu sutraya ait pek az Uygurca parça vardır. Bunlar Vostokovedeniya Enstitüsünde (Petersburg), Berlin Turfan koleksiyonunda, Ryukoku Üniversitesindedir. Uygurca metinler 1911 yılında Radloff, 1958'de Haneda, 1965'de Arat tarafından yayımlanmıştır. Zieme 1982 ve 1985 yılında Berlin Turfan arşivindeki birkaç parçayı yeniden yayımlanmıştır (Elverskog, 1997: 62).

Suvarṇaprabhāsaṣottama Sūtra: Budizm'in en önemli eserlerinden biridir. Uygurca Adı *Altun Yaruk* olan sutra Sankritçeden Çinceye, Çince'den de Türkçeye Şinko Şeli Tutuñ tarafından çevrilmiştir. Petersburg, Mainz ve Berlin nüshaları vardır. Ceval Kaya, Petersburg nüshası ile Berlin Turfan koleksiyonlarındaki 800 kadar parçayı karşılaştırarak yayımlanmıştır (1994, 2021).

Vimalakīrtinirdeśa Sūtra: Orta Asya Budist metinlerin en önemlilerindedir. Berlin Turfan koleksiyonunda birkaç parçası belirlenmiştir (Elverskog, 1997: 71).

Yamarāja Sūtra: Uygurca adı *Sekiz Yükmek*'tir. Üzerinde Oda çalışmıştır (Elverskog, 1997, 72; Oda, 2015).

2.2.4. Mahayana Budizm'ine Ait Olmayan Sutralar

Hinayana Budizmi'ne ait Mahayana'nın sutralarına karşılık olmak üzere Agama şeklinde adlandırılan kitaplar da vardır. Ayrıca, apokrif denilen uydurma sutralar da mevcuttur.

Dirghāgama (Pali: *Dirhanikāya*): Buda'nın Budist felsefeyi öğretmek için yapmış olduğu 34 uzun konuşmadan oluşmaktadır. Bu 34 konuşmanın her biri ayrı bir sutra olarak değerlendirilmektedir. Çince'den Uygurcaya sekiz parça çevrilmiştir (Elverskog, 1997: 17).

Madhyamāgama (Pali: *Macchimanikaya*): Buda'nın orta uzunluktaki vaazlarını içerir. *Zhong a han jing* başlığı ile Çinceye çevrilmiştir. 1990 yılında Kudara ve Zieme Berlin Turfan koleksiyonundaki beş parçanın Çince'den çevrildiğini belirlemişlerdir. Parçalar yıpranmış durumdadır. 1995 yılında Kudara ve Zieme sutranın özetini içeren bir Uygurca yazma belirlemişlerdir. 1985 yılında Maue, Brahmi yazılı Sanskritçe ve Uygurca parçanın Madhyamāgama'ya ait olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmaların dışında çeşitli koleksiyonlarda birkaç parça daha vardır. Ancak bunlar henüz düzenlenmemiş parçalardır. (Elverskog, 1997: 18-19).

Samyuktāgama (Pali: *Samyuttanikāya*): Buda'nın gruplandırılmış konuşmalarıdır. *Za a han jing* adıyla Çinceye çevrilmiştir. Uygurcaya çevrilen tüm parçalar Çince karakterler içermektedir (Elverskog, 1997: 20-21).

Samyuktāgama: Samyuktāgama'nın hülasasıdır. Çince'den Uygurcaya çevrilmiş 6 parça tespit edilmiştir (Elverskog, 1997: 22).

Ekottarāgama (Pali: *Anguttaranikāya*): Buda'nın sayısal düzeni (Kaya, 2017: 25) olan (sayısal söylem) vaazlarından oluşmaktadır. Sanskritçeden Çinceye *Zeng yi a han jing* adıyla çevrilmiştir. Uygurca 7 parça tespit edilmiştir (Elverskog, 1997: 23).

Ātānātika Sūtra ve Ātānātihrdaya: Her iki sutraya ait Uygurca altı parça belirlenmiştir. Bu sutralar korunma dualarını içerir. Uygurca metinler Brahmi harfli yazmalarda Sanskritçe ve Uygurca olarak iki dilli yazılmıştır (Elverskog, 1997: 25).

Diśastvustik: Mutluluğa erişmek için Buda'ya yiyecek ve içecek sunan Bhalika ve Trapusa adlarındaki iki tacire dair öyküyü içerir. Uygurca şekli Sanskritçe Catusparisat sutrasına dayanmaktadır. Uygurca yazmada satır araları Brahmi alfabesi ile yazılmıştır (Elverskog, 1997: 26). Uygurca nüsha üzerine Kaljanova ve Samet çalışmıştır.

Udānavarga: (Pali: *Dhammapada*) Buda'ya soru sormadan Buda'nın kendiliğinden vermiş olduğu vaazı içerir. Berlin Turfan koleksiyonunda bu sutraya ait olan Brahmi harfli Sanskritçe-Uygurca altı parça vardır. Bu parçalar sutranın iki farklı varyantıdır (Elverskog, 1997: 28).

SONUÇ

Budizm, yayıldığı her kültüre kendini adapte edebilmiştir. "İnsanları Budizm'e yönelten şey nedir?" sorusuna şu cevabı vermek mümkündür: Hayattaki acılar ve iyileşebilecek bir yer bulma ihtiyacı, insanı dünyaya bağlayan her şeyin bir süre sonra insanda uyandırdığı yorgunluk hissinden kurtulma isteğidir.

Geniş halk kitleleri arasında kabul gören Budizm bugün dünyada inananı en fazla olan dinlerden birisidir. Hiçbir canlıya zarar vermeme felsefesi bu dine karşı olumlu duygular oluşturmuştur.

Budizm'in felsefesini, öğretisini en iyi açıklayan sutralar Budizm'in yayılmasında etkili olmuştur. Sutra, Buda'nın bizzat verdiği vaazlardan oluşmaktadır. Budizm'de önemli bir yer tutan sutralar en çok çevrilen tür olmuştur. Açık ve anlaşılır bir dilinin olması halkın arasında yayılışını kolaylaştırmıştır. Budizm'in yayılmasında önemli bir araçtır. Sutralar; hikâyeler, soru-cevap ve yol göstericiliği ile dilden dile çevrilmiştir. Sanskritçeden Çinceye, Tibetçeye, Toharcaya; Uygurcaya ise daha çok Çince'den çevrilmiştir.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1942). Uygurlarda İstılahlara Dair. *Türkiyat Mecmuası*. c. 7, 56-81.
- Arat, R. R. (1965). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Atasağun, G. (2002). "Dinler Tarihi Bibliyografya Denemesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13, 237-267.
- Atasağun, G. (2006). "Jainizm". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21, 267-297.
- Elverskog, J. (1997). *Uygur Buddhist Literature*. Turnhout. Brepols Publishers.
- Geng, S. (2002). Budist Uygur Edebiyatı. *Türkler Ansiklopedisi*. c. 3, 1442-1469
- Güngören, İ.(2001). *Buda ve Öğretisi*. İstanbul: Yol yayınları.
- Kaya, K. (1999). *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kaya, K. (2017). *Buddhizm Sözlüğü*. Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Mircea, E. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, c. I-II, Çev. A. Berktaç. İstanbul: Alfa yayınları.
- Mohapatra, A. R (2003) Budizm. (Çev. H. Işık). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/16, 169-181.
- Mohapatra, A. R. (2002). Hinduizm. (Çev. H. Işık). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13, 211-227.
- Nakamura, H. (2012). *Buddha*, Çev. Z. Seyhan. Ankara: Türkiye İş bankası Kültür yayınları.
- Oda, J. (2015). *Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlüğün Yarumış Yaltrimış in Old Turkic*. Berliner Turfantexte XXXIII. Turnhout: Brepols Publishers.
- Tekin, Ş. (1965). Uygur Edebiyatı Meseleleri (Şekiller- Vezinler). *Türk Kültürü Araştırmaları*. c. II/1-2, 26-67.
- Tekin, Ş. (1993). *Eski Türklerde Yazı, Kağıt, Kitap ve Kağıt Damgaları*. İstanbul: Eren kitapevi yayınları.
- Tezcan, S. (1978). En Eski Türk Dili ve Yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. s. 272-323.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

EXTENDED ABSTRACT

This article discusses the socio-cultural structure in which Buddhism, which has an important place in Turkish history, emerged, the reasons for its emergence, and the belief systems in India. It explains the life of Siddhartha Gautama before he became the Buddha, his quest and attainment of enlightenment, the basic philosophy of Buddhism, the paths to achieving Nirvana, the sacred scriptures known as sutras, and the significance of these sutras in the Uyghur language.

The written tradition of Turks began with the Göktürks and further developed as the Uyghurs transitioned to settled life. The Uyghurs' transition to settled brought about many socio-cultural changes. Manichaeism was accepted as the state religion in this period, while Buddhism and Christianity were also accepted among the people. The adoption of new religions also brought about the translation of their sources. Although Manichaeism was officially adopted as the state religion, it is possible to say that Buddhism was more widespread among the people. The abundance of translated works serves as evidence of this.

Buddhism, originating in India, spread easily over time throughout South, Southeast, and East Asia (including countries such as China, Japan, Korea, Mongolia, Nepal, Sri Lanka, Thailand, and Tibet) due to its universal principles. The sacred texts of Buddhism were translated into Sogdian, Tocharian, Chinese, and Tibetan languages, and from these into other languages. Uyghur translations were mostly done from Chinese.

The rigid caste structure and the cycle of rebirth in India were the main reasons for the emergence of Buddhism. Prince Siddhartha Gautama's seeking began when he started questioning the privileged life he lived before attaining enlightenment. After trying many teachings, Siddhartha eventually found the one that would end the cycle of life. After attaining enlightenment, Siddhartha was visited by Brahma. He begged Buddha not to keep the Dharma (teaching) hidden from people saying that among humans, there could be those capable of understanding the Dharma and who were on the brink of opening their inner eye. Filled with compassion for all beings, Buddha granted Brahma's wish and began to spread his teachings. Buddha worked to spread his teachings until the age of 80. The teachings of Buddhism, which do not discriminate based on caste, would break the cycle of rebirth by reaching people to Nirvana, and put an end to the arduous and difficult worldly life. All these factors are the most significant reasons for the rapid spread of Buddhism. Rooted in the principle of being a good person, Buddhism has achieved universality through its teachings. After the death of Buddha, Buddhism continued through the Hinayana and Mahayana branches. The spread of Buddhism among the Turks began during the Uyghur period. It is known that Buddhism entered the Uyghur region through two routes: one was the caravan route stretching from Hotan, Cherchen, and Miran to Tun-huang (Dunhuang), and the other was the northern route passing through Tumshuk and Kuchar to Turfan.

The second part of this article is dedicated to "The Sacred Scriptures of Buddhism." After the death of Buddha, the Sangha (Buddhist monastic communities) began compiling and codifying Buddha's teachings into books. These scriptures are grouped into three categories: 1. Vinaya (which describes the rules to be followed by monastic community), 2. Sutra (which explains Buddha's teachings), and 3. Abhidharma (which explains precepts of Buddhist doctrine). Among these, the Sutras are particularly important. The Sutras, which contain the compilation of the discourses directly given by Buddha, constitute the most important part of Buddhist Uyghur literature. Sutras have an important function in the spread of Buddhism. The Basis of Buddhism: The Sutra section provides detailed information on how sutras are composed and their physical structure. Major sutras are introduced first, then the sutras in Buddhist Uyghur are mentioned. The sutras in Uyghur are categorized into two groups as Mahayana Sutras and Sutras not belonging to Mahayana Buddhism. Information about their content is provided.

In conclusion, Buddhism has easily adapted to various cultures. The breaking of the cycle of rebirth, a thought system dominated by the 'middle way' rather than strict rules, and the human desire to find a place where they can be liberated from the sufferings of life led people to Buddhism. Buddhism is one of the most widely practiced religions in the world today. The primary means of its dissemination are the sutras, which consist of discourses given by Buddha and are the most translated genre in Buddhism. The clear and understandable language of the sutras facilitated their spread among the people. The sutras have been translated from language to language with their stories, question-answers, and guidance. They were translated from Sanskrit to Chinese, Tibetan, Tocharian. In the case of Uyghur, they were mostly translated from Chinese.